

Zróżnicowanie przestrzenne typów wsi

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Grafika interaktywna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

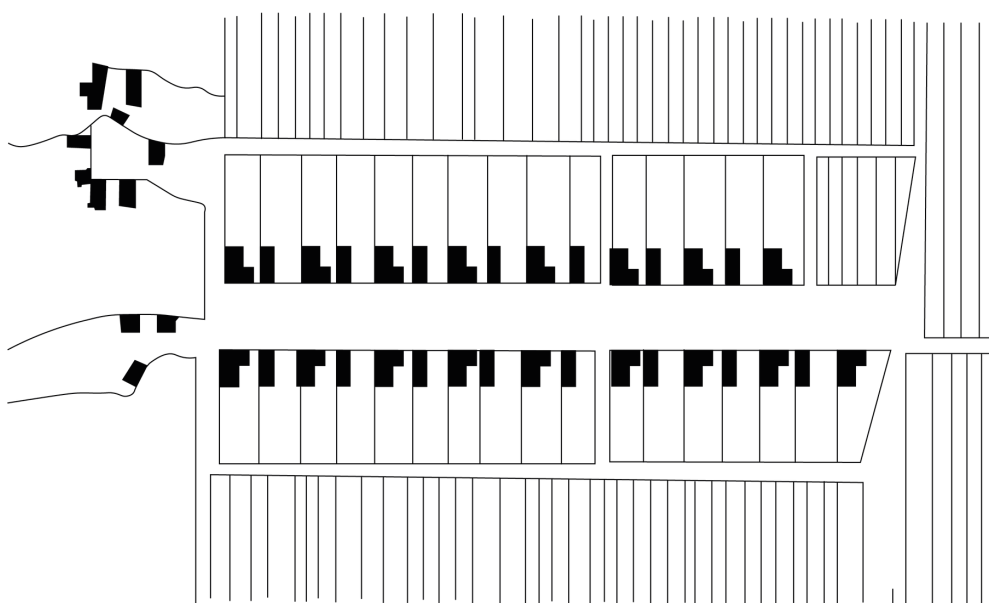
Wyobrażając sobie wieś, zwykle mamy przed oczyma dość podobny obraz gospodarstw, pól i przechadzających się po pastwiskach zwierząt. Należy mieć jednak świadomość, że przestrzeń wiejska w żadnym wypadku nie jest jednorodna. Na charakter poszczególnych typów wsi wpływa bardzo wiele czynników, jak choćby czas ich powstania, ukształtowanie terenu czy główne zajęcie mieszkańców. Aby w pełni zrozumieć unikatowość obszarów wiejskich w Polsce, należy poznać czynniki, które wpływają na taką, a nie inną formę tych terenów.

Twoje cele

- Zapoznasz się z charakterystyką poszczególnych typów wsi.
- Przeanalizujesz czynniki wpływające na zróżnicowanie przestrzenne typów wsi.
- Rozpoznasz główne układy przestrzenne wsi.

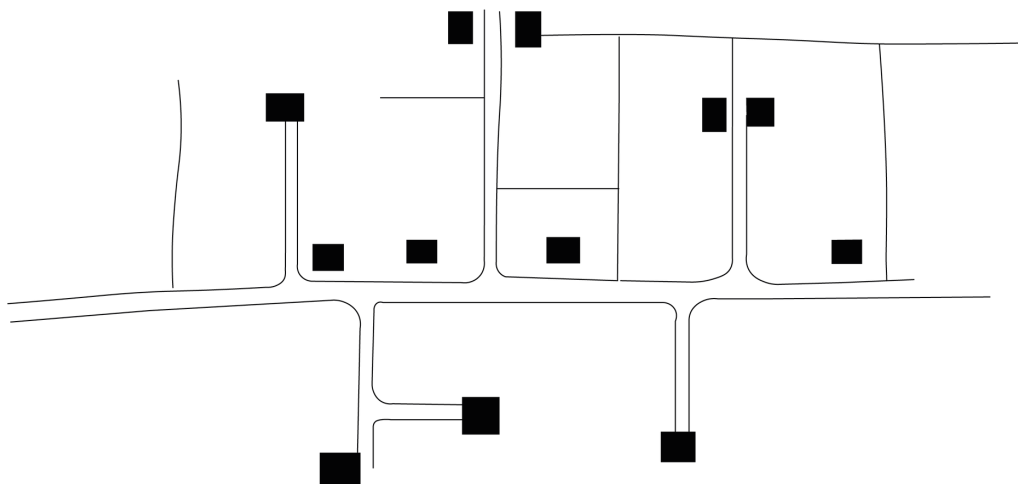
Przeczytaj

Analizując układ wiejskiej zabudowy, jej położenie względem dróg i pól oraz odległości między zagrodami, można wyróżnić dwa główne rodzaje przestrzennego układu wsi – wsie rozproszone, tworzone przez odizolowane zagrody lub rozproszone budynki mieszkalne, oraz wsie skupione (zwarte), w których wszystkie domy są skoncentrowane w centralnej części obszaru wiejskiego, otoczonego rozłogami. Pomiedzy tymi dwoma skrajnymi typami mieszczą się liczne typy pośrednie, w których występują zarówno cechy osadnictwa zwartego, jak i rozproszonego.

Przestrzenny układ zabudowy we wsi skupionej

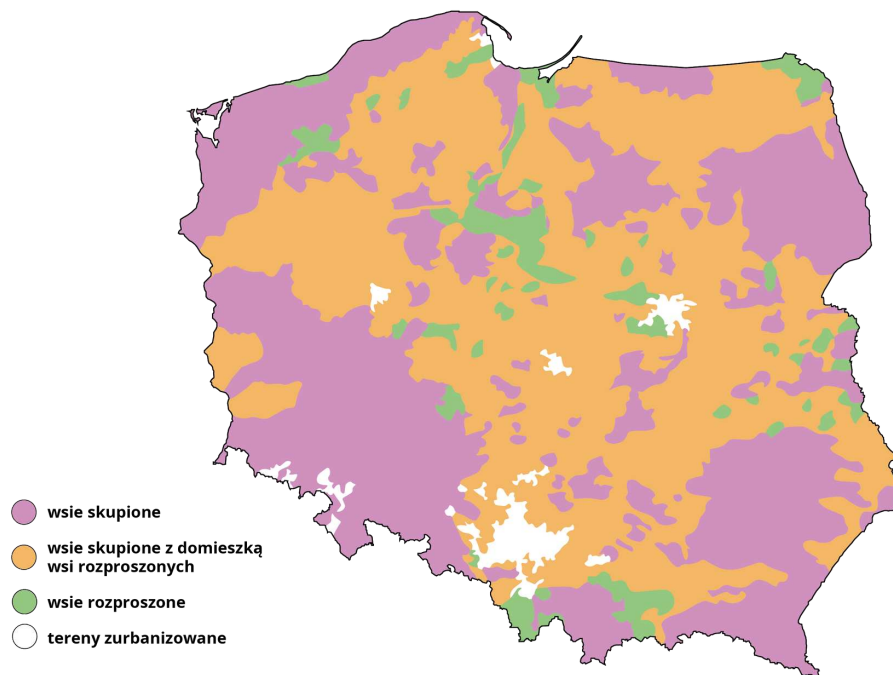
Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., oprac. na podstawie: D. Szymańska, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, licencja: CC BY-SA 3.0.

Przestrzenny układ zabudowy we wsi rozproszonej

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., oprac. na podstawie: D. Szymańska, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, licencja: CC BY-SA 3.0.

Zasady wydzielania wsi skupionych i rozproszonych różnią się w poszczególnych krajach. Najczęściej przyjmuje się, że minimalna odległość między zagrodami i budynkami, od której zaczyna się osadnictwo rozproszone i powstają tzw. gospodarstwa samotnicze, waha się od 100 do 300 m, jednak miary tej nie można stosować w sposób bezwzględny. Zależy ona bowiem od gęstości osadnictwa w danym kraju i powierzchni gospodarstw. Na przykład w krajach Ameryki Północnej i niektórych krajach skandynawskich odległości minimalne są znacznie większe i wynoszą kilkaset metrów, natomiast w Polsce (zwłaszcza na terenach nizinnych) już odległość powyżej 150 m pozwala wyznaczyć różnice między wsiami rozproszonymi i skupionymi.

Rozmieszczenie wsi skupionych i rozproszonych w Polsce

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., oprac. na podstawie: D. Szymańska, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, licencja: CC BY-SA 3.0.

Wsie rozproszone

Wieś rozproszona to wieś, w której odległości między zagrodami są znaczne, ale zabudowania są rozmieszczone w miarę równomiernie na dużym obszarze. Tworzą one stosunkowo gęsty układ osadniczy złożony m.in. z osiedli samotniczych, małych przysiółków, pojedynczych zagród lub ich drobnych skupień. Zabudowania położone są w pobliżu pól uprawnych, w oddaleniu od centrum wsi. Ich układ przestrzenny ma wyraźne cechy rozproszenia, a nie skupienia.

Wieś rozproszona w regionie Herve, Belgia

Źródło: J.M. Merlin, dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 3.0.

Wsie rozproszone (**samotnicze**) mogą powstawać w wyniku samoistnego, indywidualnego osiedlania się ludności lub (rzadziej) planowej kolonizacji, która z reguły prowadziła do ukształtowania się regularnych, skupionych osad. Rozproszenie układu przestrzennego zabudowy może też być pierwotne lub wtórne.

Podstawowe znaczenie dla kształtowania układu przestrzennego zabudowy rozproszonej mają uwarunkowania przyrodnicze – zwłaszcza wysokość terenu nad poziom morza, ukształtowanie terenu, surowość klimatu, jałowość gleb, częste powodzie czy występowanie lasów.

Z tego względu wsie rozproszone występują na terenach, gdzie istnieją przyrodnicze bariery osadnictwa i gospodarki rolnej. Są one rozpowszechnione np. w regionie alpejskim, w Schwarzwaldzie, na obszarze Masywu Czeskiego i w wielu innych regionach górskich i wyżynnych, a także na obszarach nizinnych o dużej lesistości, w miejscach występowania rozległych bagien i torfowisk. Przykładem rozproszenia wsi na terenach pobagiennych, podmokłych są w Polsce np. Żuławy Wiślane, gdzie osadnictwo zostało zapoczątkowane przez mennonitów w XVI wieku. Izolowane przestrzennie zagrody powstawały na płaskich, osuszonych terenach, a także na naturalnych wzniesieniach w pobliżu pól uprawnych, pastwisk i łąk.

Obermillstatt, rozproszona wieś w pobliżu jeziora Millstatt, Karyntia, Austria

Źródło: dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 3.0.

Wieś rozproszona, Mäntyharju, Finlandia

Źródło: J. Järvinen, dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 3.0.

Powstawanie wsi rozproszonych wynikało nie tylko z cech środowiska naturalnego, ale także było uwarunkowane czynnikami społeczno-gospodarczymi, administracyjno-politycznymi i kulturowymi. Pojawiały się one także na tych terenach, gdzie duże znaczenie mają historyczne uwarunkowania osadnictwa. Na przykład w Anglii rozproszone osady często znajdują się na obszarach starożytnych zagród poza regionem

centralnym — występują np. w Essex, Kent i West Country – a ich układ pozostaje niezmieniony przez wiele setek lat.

Istotne znaczenie dla powstawania wsi rozproszonych ma także specjalizacja produkcji rolnej i powiązana z nią struktura agrarna. W Europie rozproszone wsie występują bowiem często w rejonach hodowli bydła mlecznego bazującej na wolnym wypasie i towarzyszą rozległym obszarom łąk i pastwisk. Jest to spowodowane koniecznością codziennego dojenia krów i ich utrzymania. Zagrody wchodzące w skład wsi rozproszonej często otoczone są niewielkimi polami o nieregularnych kształtach obrzeżonych lasami, zadrzewieniami (rosnącymi także wzdłuż dróg), żywopłotami. Tworzą one charakterystyczny układ przestrzenny określany mianem *bocage*.

Bocage, Zeller See, Austria

Źródło: A. Bossi, dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 2.5.

Wsie rozproszone powstawały także w sposób wtórny, w wyniku np. reform agrarnych (komasacji, scalania, parcelacji, nowych pomiarów pól itp.) przeprowadzonych na obszarze dawnych wsi skupionych. Przykładem może służyć Pomorze, gdzie w wyniku tzw. parcelacji niemieckiej sprzed I wojny światowej powstały wsie rozproszone położone wzdłuż (wyprostowanych) dróg. W okresie międzywojennej parcelacji wielkiej własności ziemskiej powstawały małe osady wiejskie, tzw. poniatówki. W okresie tym występowało również scalanie rozdrobnionych pól w celu bezpośredniego powiązania zagrody z obszarem użytków rolnych, co prowadziło do dalszego rozproszenia wiejskiej zabudowy. Wzrost rozproszenia wsi wystąpił również w okresie parcelacji po II wojnie światowej wskutek likwidacji wielkiej własności prywatnej i nowych przydziałów ziemi dla osadników z dawnego folwarku, którzy pobudowali domy w pobliżu pól w sposób dość dowolny.

Rozproszeniu wsi sprzyjało także powstawanie przysiółków i wysiółków powstających wskutek przeniesienia kilku zagród poza zwartą zabudowę na grunty wydzielone działami rodzinnymi (jednak pozostających w granicach obszaru użytków rolnych należących do tej wsi).

Na świecie zwiększa się udział wsi rozproszonych, wypierających niekiedy wsie skupione. Wynika to z faktu, że ten typ zabudowy i jej układ przestrzenny jest lepiej przystosowany do indywidualnie prowadzonej intensywnej gospodarki rolnej. Współcześnie rozproszony układ wsi związany jest bowiem z wielkoobszarowym (farmowym) systemem uprawy ziemi. Związane z nim osiedla samotnicze (jednozagrodowe) dominują np. na rozległych nizinnych terenach Stanów Zjednoczonych i Kanady.

Ten układ przestrzenny powstaje także wskutek migracji mieszkańców miast na tereny wiejskie, budujących swe domy w granicach rozrzuconych działek porolnych. Pewne znaczenie w zwiększeniu rozproszenia dotychczas skupionych wsi ma także zmiana stylu życia mieszkańców polegająca na zanikaniu wielopokoleniowych rodzin zamieszkujących wspólną zagrodę i wznoszeniu przez młodsze pokolenie osobnych zagród w granicach działek rolnych.

Rozproszona wieś we Fryzji Północnej

Źródło: Ra Boe, dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 2.5.

Wsie skupione

Wsie skupione powstają zwykle wskutek planowej kolonizacji, choć istnieją także liczne przykłady samoistnego zwartego osiedlania się ludności. Te pierwsze są z reguły zorganizowane planowo, a układ i kształt siedlisk odpowiada warunkom

społeczno-gospodarczym, te drugie charakteryzują się nieregularnym układem i kształtem siedlisk, dostosowanym głównie do warunków fizjograficznych.

Na podstawie przestrzennego układu zabudowy i infrastruktury komunikacyjnej wsi tworzonego przez drogi, ulice, place, siedliska (zagrody) oraz ich rozmieszczenia względem rozłogów można wyróżnić co najmniej cztery podstawowe rodzaje układów przestrzennych wsi skupionej:

- **powierzchniowy**, w przypadku którego siedliska są skupione na powierzchni zwartej i tworzą duży, zagęszczony układ z gęstą siecią dróg; zwykle tego rodzaju wsie leżą z dala od siebie i występują najczęściej na terenach bezleśnych, płaskich, urodzajnych, przy utrudnionym dostępie do wody, w obniżeniach terenu (dolinach, kotlinach) itp.,
- **punktowy**, powstający z reguły na terenach wykarczowanych z licznymi dolinkami i wilgotnymi zagłębieniami; pozornie przypomina wieś rozproszoną, jest bowiem złożony z małych, rozsianych skupień siedlisk, ale położonych blisko siebie,
- **wewnętrzny**, w przypadku którego zagrody są skupione wokół placu stanowiącego centrum jednostki osadniczej (lub ulicy spełniającej funkcję placu); jego rangę podkreśla zwykle usytuowanie w tym miejscu kościoła, dlatego wsie takie nazywane są także „kościelnymi”,
- **liniowy**, powstający z reguły na obszarach położonych wzdłuż doliny rzecznej, czasem zabagnionej, której dno zajmują łąki i pastwiska; zagrody przylegają ściśle do siebie, tworząc rząd wzdłuż głównej drogi; powyżej wsi ciągnie się pas pól uprawnych i lasów.

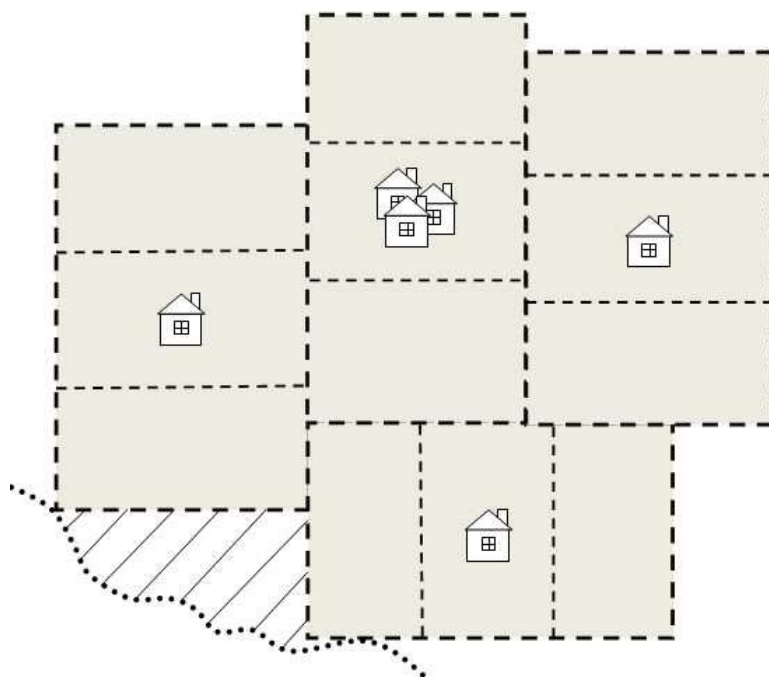
Wymienione, podstawowe układy wsi skupionej można jeszcze dzielić na różne odmiany w zależności od stopnia zwarcia zabudowy i rozmieszczenia siedlisk.

Powstawanie wsi skupionych jest uwarunkowane różnymi czynnikami przyrodniczymi, społeczno-gospodarczymi i politycznymi. Do najważniejszych należą: dostęp do ograniczonych przestrzennie zasobów środowiska, względy obronne, wspólnota uprawy ziemi (system otwartych pól), planowy podział gruntów, specyfika produkcji rolnej i wiele innych.

Dlatego zwarte wsie powstawały np. na obszarach nizinnych położonych w dolinach wielkich rzek, na terenach występowania żyznych gleb i źródeł wody powierzchniowej i podziemnej oraz w trudno dostępnych miejscach, na szczytach wzgórz, pośród meandrów rzecznych – w tym przypadku skupienie osady wynikało także z otoczenia jej murem czy ogrodzeniem. Powstawaniu zwartych wsi sprzyjały również miejsca, gdzie obszary o małym zaludnieniu stykały się z pozbawionymi barier osadniczych równinnymi obszarami płaskowyżów lub nizin.

Powstawanie zwartych osad występowało wśród nowo osiadłych społeczeństw, np. w neolitycznej gospodarce rolnej w starożytnym Egipcie i Chinach. Zwarte osiedla wiejskie są także podstawową jednostką osadniczą we wschodniej i południowej Azji, w dolinach wielkich rzek.

Szczególnie wyraźny jest związek układu przestrzennego zabudowy wsi i rozłógów (pól) z czynnikami historyczno-politycznymi i społeczno-gospodarczymi. Powstawanie skupionych wsi było związane bowiem z podziałem gruntów i sposobem ich użytkowania. Przykładowo istniejący w Europie od średniowiecza (w Polsce od XII wieku) system **trójpółówki** wymagał od właścicieli posiadania wspólnego pola oraz jednocześnie i jednakowej jego uprawy (tzw. przymus polny), co wymuszało powstawanie skupionych osad. Podobną rolę odegrała wprowadzona od XVI wieku na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego reforma rolna znana jako **pomiara włóczna**, w ramach której wytyczano ograniczoną przestrzennie niwę siedzibną (mieszkalną), przeznaczoną pod zabudowę.

Organizacja zagród po pomiarze włócznej

Źródło: dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 3.0.

W okresie przedfeudalnym (wczesnośredniowiecznym, do połowy X w.), prowadzona była gospodarka jednopolowa z podziałem pól na niwy tworzące szachownicę. Niwy dzielone na pola były ułożone na zewnątrz wsi, często promieniście, przeważał układ pól blokowo-niwowy. Kształt wsi był dostosowany do warunków obronnych. Powstawały wtedy małe wsie **okrągłe**, których układ przestrzenny wynikał z warunków fizjograficznych i ustroju rodowego. Działki zagrodowe były ułożone po obu stronach okrężnej drogi. Innym rodzajem układu przestrzennego charakterystycznego dla tego okresu była wieś placowa zwana **okolnicą**, w której zabudowania były zwarcie rozlokowane wokół okrągłego lub nieregularnego placu, zwanego nawsiem, tworzącego zamknięty pierścień z jednym lub dwoma wejściami do wsi, zamykanymi na noc. Wsie o takim układzie są uważane za najstarsze osiedla prasłowiańskie, z okresu rodowej wspólnoty ziemi. Występują głównie na pograniczu osadnictwa niemieckiego i słowiańskiego z początków IX wieku, np. nad Łabą, w północno-wschodnich Czechach i na zachodnich krańcach Polski.

Okolnica, wieś Łąkie w woj. lubuskim

Źródło: dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 3.0.

W okresie wczesnośredniowiecznym feudalnym (X–XIII w.) powstawały wsie o innych układach – owalnice, przydrożnice, ulicówki, wielodrożnice i widlice.

Charakterystyczny dla **owalnicy** układ przestrzenny wsi polegał na rozmieszczeniu zabudowań wokół podłużnego placu o kształcie wrzeciona, na którym znajdował się staw, kościół, szkoła, kuźnia, karczma i inne ważne dla społeczności obiekty. Owalnice zachowały się przede wszystkim na Pomorzu Zachodnim, Ziemi Lubuskiej i na Śląsku, natomiast prawie nie występują we wschodniej i południowej Polsce. Ten układ przestrzenny wsi uległ dość znacznym przekształceniom w połowie XIX w. podczas komasacji i regulowania pól.

Powstająca także w tym okresie **przydrożnica**, zbliżona układem do późniejszej ulicówki, charakteryzowała się zwartą zabudową usytuowaną wzdłuż głównej drogi. Długość wsi wynosiła 500–2000 m. Cechą tego typu układu przestrzennego wsi, poza zwartym skupieniem zagród, było także ich odległe położenie od należących do nich pól mających układ blokowo-niwowy (szachownicowy). Przydrożnice występują głównie w Polsce zachodniej i na Podlasiu, natomiast są stosunkowo rzadkie na południu Polski.

Zbliżony do przydrożnic układ przestrzenny mają **ulicówki**, w których zabudowa jest rozmieszczona po obu stronach drogi i tworzy dwa szeregi zwartych zagród, w których domy mieszkalne usytuowane przy drodze, a budynki gospodarcze i ogrody na tyłach. Dostęp do pól umożliwiały dwie drogi „zapłotne” (gospodarcze), wyznaczające granice siedliska zagrodowego. Ulicówki występują powszechnie na całym obszarze Polski.

Ulicówka, wieś Anusin, woj. podlaskie

Źródło: Lilly M, dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 3.0.

W okresie wczesnośredniowiecznym powstawały także **widlice** usytuowane na rozwidleniu dróg i będące typem przejściowym między wielodrożnicą a ulicówką. Występują one m.in. na wschód od Zamościa i na Podkarpaciu, rzadziej w innych regionach.

Do najstarszych układów przestrzennych wsi, powstałych w okresie feudalnym (przed XIII w.) należy także **wielodrożnica**, nazywana także wsią kupową o zwartym, ale bezładnym i nieco chaotycznym układzie zabudowy oraz nieregularnym przebiegu dróg, zależnym od różnych czynników fizycznogeograficznych, politycznych i społeczno-ekonomicznych. Wielodrożnicę otaczają pola mające zazwyczaj układ nieregularny, niwowy lub blokowo-niwowy. Ten typ wsi jest charakterystyczny nie tylko dla Polski, ale dla niemal całej Europy od Wielkiej Brytanii po Ukrainę oraz od południa Skandynawii aż po Włochy. W Polsce obszarami występowania wielodrożnic jest m.in. Lubelszczyzna, Podlasie, Wielkopolska, Podkarpacie i Śląsk.

Charakterystycznym dla późnego średniowiecza układem przestrzennym wsi jest duża, regularna wieś niwowa właściwa dla gospodarki trójpolowej lub dwupolowej. Liczne siedliska o zbliżonej wielkości są zwarcie usytuowane wzdłuż drogi, potoku, placu, jeziora czy stawu. Towarzyszy im regularny układ niwowy pól. Do tego typu wsi należą np. rozległe ulicówki i owalnice na Pomorzu, na Mazurach, w Wielkopolsce, na Śląsku, Ziemi Lubuskiej oraz w innych częściach Polski.

W okresie feudalnym istniały również formy wsi jednodrożnej o regularnym układzie przestrzennym, które powstawały w wyniku karczowania lasu. Były to **łańcuchówki**, nazywane też wsiami leśno-łanowymi, które charakteryzuje luźna zabudowa usytuowana

po obydwu stronach drogi lub potoku, ciągnąca się na całej długości rozłogu wsi i osiagająca nieraz znaczną długość.

Łańcuchówka

Źródło: dostępny w internecie: [flickr.com](https://www.flickr.com/photos/14811170@N00/10248111111/), licencja: CC BY-SA 2.0.

Na tyłach siedliska zagrodowego znajdowały się pola uprawne przechodzące w las, sięgający aż do działu wodnego wyznaczającego granice wsi. Łańcuchówki powstawały na obszarach o znacznym zróżnicowaniu ukształtowania terenu, m.in. w Sudetach, w Karpatach oraz na pograniczu Wielkopolski i Śląska, w Małopolsce czy na Wyżynie Lubelskiej. Do dziś większość z tych wsi zachowała dawne układy siedlisk oraz stare układy pasmowe pól. Łańcuchówką jest Zawoja, najdłuższa wieś w Polsce, licząca 18 km.

W okresie demokracji szlacheckiej i oligarchii magnackiej (od połowy XVI do drugiej połowy XVIII w.) w granicach wsi oprócz zabudowy mieszkalnej, gospodarczej i stodoł powstawały kościoły, karczmy i towarzyszące im zajazdy (stany). Znajdowały się one najczęściej na placu w środku wsi (tzw. nawsiu), na skrzyżowaniu lub rozwidleniu dróg.

Nawsie

Źródło: dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY 3.0.

Na skutek reform rolnych i wprowadzenia gospodarki folwarcznej, w sąsiedztwie wsi powstały **osady folwarczne** obejmujące zabudowania dworskie, budynki folwarczne i czeladne w prostokątnym układzie wokół dziedzińca, obok których wznoszono budynki mieszkalne dla zagrodników, chałupników i komorników dworskich (dwojaki, trojaki, czworaki) oraz osady kmiece, młyńskie, leśne, rybackie. Natomiast przy samotniczych obiektach, np. karczmach, znajdujących się w znacznej odległości od głównej zabudowy wsi, powstawały małe skupienia zagród, tzw. zawsia.

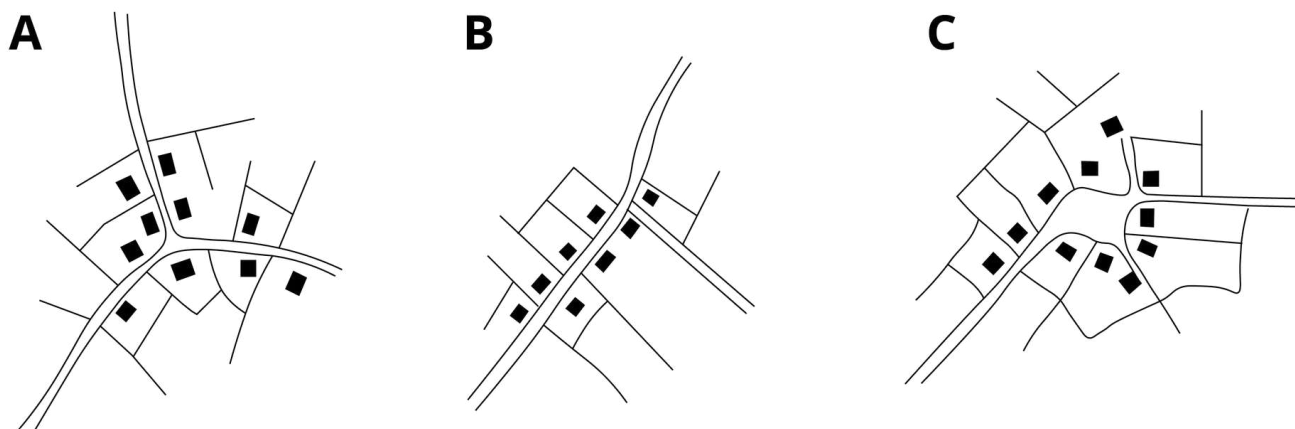

Osada folwarczna w Kalinowicach Górnych, woj. dolnośląskie

Powszechną formą układu przestrzennego nowopowstających wsi tego okresu jest **rzędówka** o rzędowo-pasmowym układzie pól rozmieszczonych prostopadle do drogi, na których, z reguły po jednej stronie drogi, stały luźno rozmieszczone zagrody. Długość rzędówek sięgała niekiedy kilka kilometrów. Wsie o takim układzie przestrzennym powstawały na obszarach dolin rzecznych, bagien, wydym, puszczy i innych niezagospodarowanych dotychczas terenów, m.in. w delcie Wisły na Żuławach, na Mazowszu, Kielecczyźnie i na Lubelszczyźnie. Rzędówki były częstą formą wsi zakładaną przez mennonitów.

W tym okresie powstawały również **szeregówki**, wsie o regularnym układzie przestrzennym składającym się z zespołu ulicówek rozwiniętych przy bocznych drogach i szeregowo ułożonych wzdłuż głównej drogi. Zostały one wprowadzone przez wspomnianą wcześniej pomiarę włóczną, kiedy to dokonano regulacji i komasacji gruntów oraz nowego pomierzenia pól. Wsie o tym układzie przestrzennym występują głównie na Podlasiu. Szeregówki otaczały pola w układzie łąnowo-niwowym.

Intensywny wzrost liczby mieszkańców wsi powodował, że w ich sąsiedztwie powstawały liczne przysiółki, które układem przestrzennym dostosowywały się do warunków środowiska naturalnego.

Układ przestrzenny przysiółków

Przysiółki: A – bezkształtny, B – przydrożny (ulicowy), C – podwórkowy (placowy)

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., oprac. na podstawie: W. Czarnecki, *Planowanie miast i osiedli*, PWN, Warszawa 1965, licencja: CC BY-SA 3.0.

W XIX i XX w. powstawały nowe układy przestrzenne wsi. Było to związane m.in. z likwidacją gospodarki trójpolowej i reformą podziału gruntów. W Polsce w wyniku tych działań powstał nowy układ pól i nastąpiła transformacja układu przestrzennego wsi. Powstało także wiele nowych wsi i folwarków o statusie odrębnych osiedli. Zakładano je w postaci liniowych rzędówek, regularnie i luźno zabudowanych. Jednocześnie

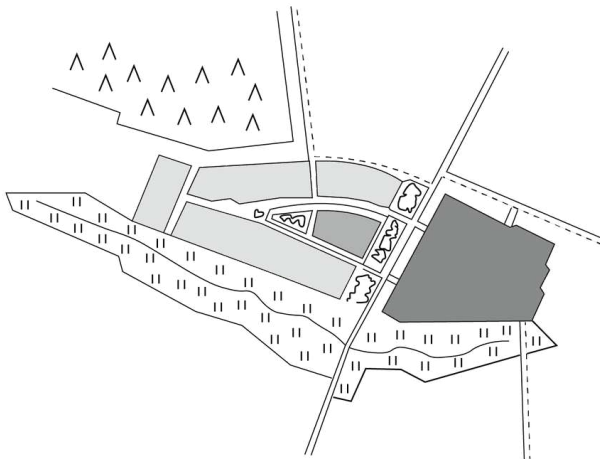
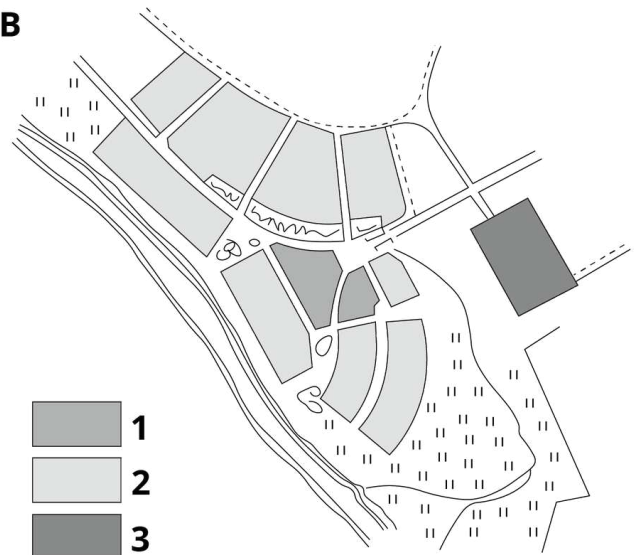
likwidowano starą szachownicę gruntów odziedziczoną po trójpółowce, zastępując ją pasmowym lub blokowym układem pól.

Po II wojnie światowej obok istniejących wsi powstawały w warunkach gospodarki socjalistycznej osady państwowe (PGR) i spółdzielcze. Były one wkomponowywane w historycznie ukształtowany układ wsi, ale charakteryzowały się zgeometryzowanym układem zabudowy, przypominającym niekiedy miejskie osiedle mieszkaniowe. Przy domach mieszkalnych znajdowały się małe działki przyzagrodowe, na których prowadzono indywidualną gospodarkę rolną. Specyfiką układu przestrzennego tych wsi jest wyraźne oddzielenie części mieszkaniowo-usługowej od części gospodarczej.

PGR Rybotycze, woj. podkarpackie

Źródło: dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY-SA 4.0.

A**B**

Układ przestrzenny wsi z okresu socjalizmu: państwowa – PGR (A) i spółdzielcza (B)

1 – strefa społeczna, 2 – strefa mieszkaniowa, 3 – ośrodek produkcyjny

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., oprac. na podstawie: W. Czarniecki, *Planowanie miast i osiedli*, PWN, Warszawa 1965, licencja: CC BY-SA 3.0.

Słownik

wieś samotnicza

wieś składająca się z małej liczby stojących oddzielnie, oddalonych od siebie gospodarstw rolnych

pomiaru włóczna

reforma agrarna przeprowadzona w 2. połowie XVI i na początku XVII w. na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego, polegająca m.in. na komasacji gruntów i podziale ich na włóki (ok. 21,3 ha)

przysiółek

skupisko kilku zagród położonych poza zabudową, będące integralną częścią wsi

trójpolówka

dawny system agrarny, który rozpowszechnił się w Europie Środkowej w X–XII w., polegający na podziale gruntów ornych na 3 pola, z których każde kolejno ugorowało, w drugim roku obsiewano je oziminą, w trzecim – zbożem jarym

transformacja ustrojowa

zmiany zachodzące wewnątrz systemu politycznego oraz partyjnego danego kraju lub grupy krajów; przemiany związane z jakościową zmianą sposobu rządzenia, sprawowania władzy; wielokrotnie wiąże się ze zmianą elit; transformacja prowadzi także do zmiany ustroju państwa

Grafika interaktywna

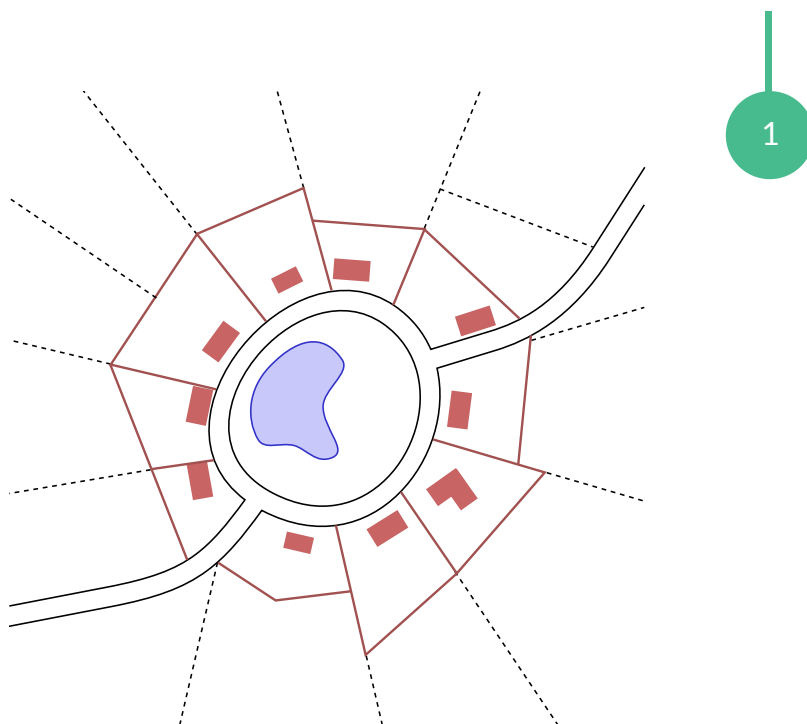
Polecenie 1

Odszukaj na mapie topograficznej lub na ortofotomapie (np. Google Maps lub Geoportal) wsie o układach przestrzennych prezentowanych w grafice interaktywnej.

Polecenie 2

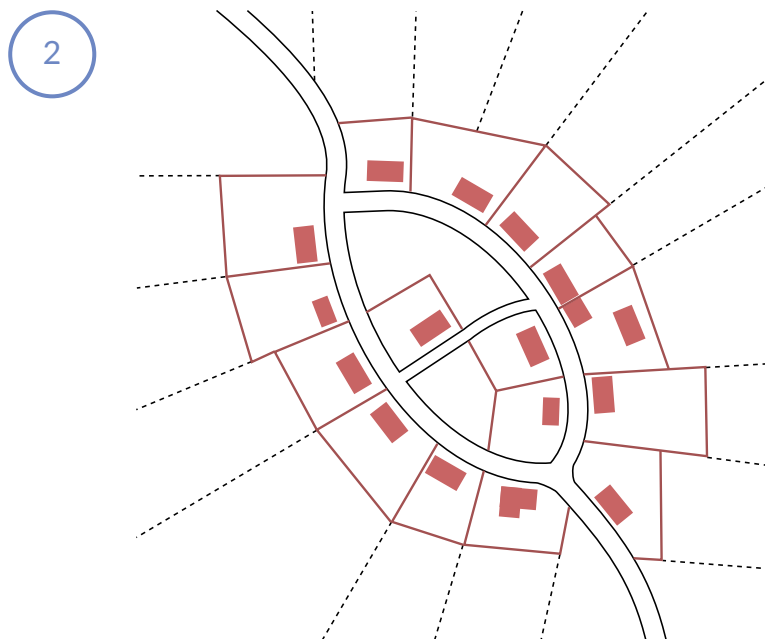
Określ układy przestrzenne wsi w swoim regionie. Uzyskaj informacje o historii rozwoju przestrzennego tych wsi.

Układy przestrzenne wsi

Okolnica to wieś placowa, która ma jedno albo dwa wejścia; kolisty plac ze stawem lub studnią

na środku wsi tworzy zamknięty pierścień;
wokół niego znajduje się zwarta zabudowa.

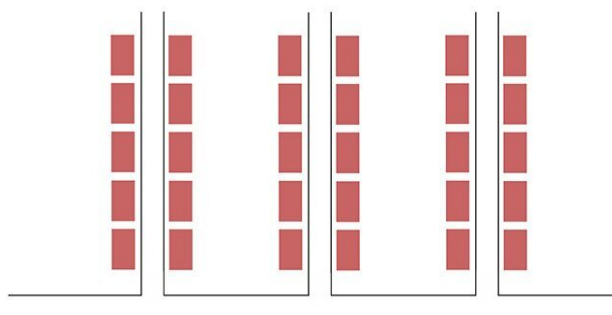
Owalnica to wieś placowa o charakterze wsi
obronnej; zagrody otaczają owalny
(wrzecionowaty) plac ze stawem lub studnią, do
którego dochodzą dwie drogi dojazdowe na
dwóch krańcach placu zamykane w przeszłości
bramami na noc.

3

Ulicówka to wieś typu jednodrożnego, w której zabudowa rozciąga się po obu stronach drogi; występuje w niej regularny układ wąskich pól uprawnych. Ten regularny układ liniowy pojawił się w XIII–XIV w. jako efekt komasacji królewskich (scalania majątków ziemskich należących do dóbr królewskich) oraz upowszechnienia trójpółówki.

4

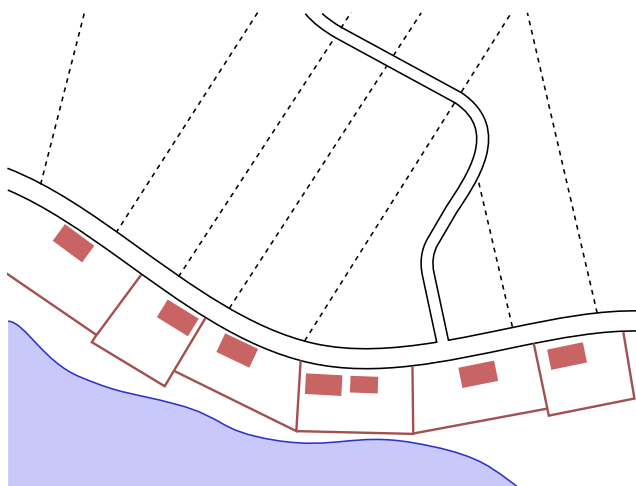
Szeregówka to regularna wieś ulicowa z trójniewowym układem pól, w której zabudowa o liniowym układzie jest usytuowana po obu stronach bocznych dróg dochodzących do głównej drogi i tworzy zespół ulicówek. Ten typ wsi pojawił się w XVI w., głównie na Podlasiu wskutek regulacji i komasacji gruntów oraz nowego pomierzenia pól na zasadach tzw. pomiaru włócznej.

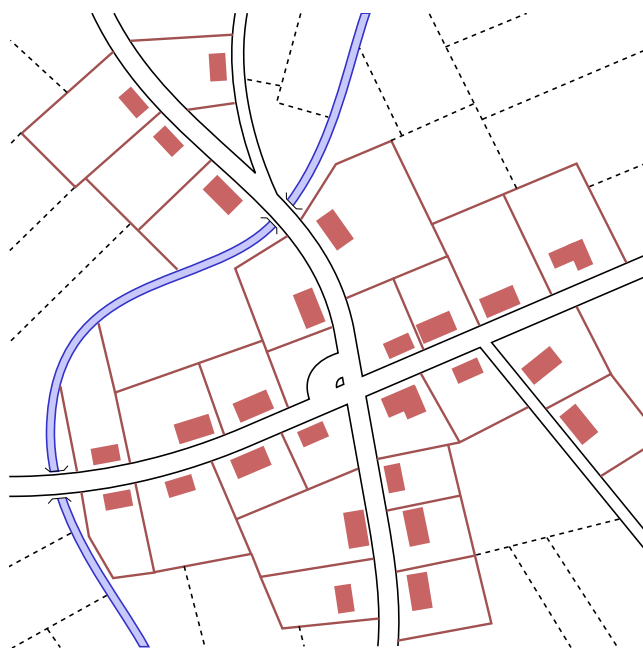
5

Widlica to wieś o zwartej zabudowie ciągnącej się wzdłuż dwóch lub trzech dróg, które rozwidlają się w miarę odchodzenia od głównej drogi, tworząc kształt zbliżony do litery „Y”.

6

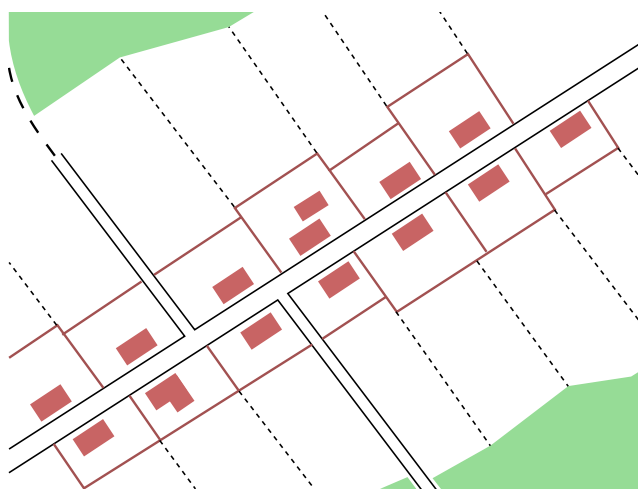
Rzędówka to wieś, której zabudowania znajdują się tylko po jednej stronie drogi, natomiast po drugiej stronie leżą najczęściej szerokie, prostopadłe pola uprawne; wsie tego typu pojawiły się w XV w.; na Żuławach Wiślanych spotyka się rzędówki bagienne, wzdłuż dróg i miedz biegną tam kanały odwadniające.

7

Wielodrożnica to wieś o zwartej zabudowie rozciągającej się wzdłuż kilku dróg o nieregularnym przebiegu; drogi biegnące w różnych kierunkach spotykają się często w centralnej części wsi; powszechny typ wsi w całej Polsce, zazwyczaj o nieregularnym układzie pól.

8

Łańcuchówka (wieś leśno-łanowa) to wieś zakładana na zalesionych obszarach górskich i wyżynnych. Zagrody znajdowały się po jednej

lub obu stronach drogi, która biegła dnem doliny. Każda zagroda zbudowana była na łanie wykarczowanego pola, który odchodził od głównej drogi. Za polami aż do działu wód stanowiącego granicę wsi znajdował się las. Łańcuchówki występują w Polsce od XV wieku.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Zaznacz określenia dotyczące układów przestrzennych wsi.

☐ wielodrożnica

☐ samotnica

☐ widlica

☐ jednodrożnica

☐ okolnica

☐ ulicznica

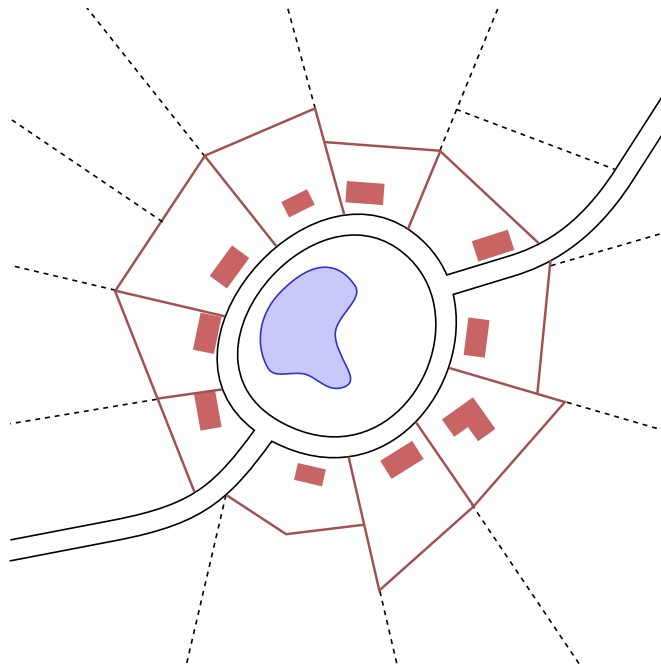
Ćwiczenie 2

Ćwiczenie 3

Rysunki przedstawiają układy przestrzenne wsi wczesnośredniowiecznych. Zidentyfikuj układy przestrzenne wsi i określ, która z nich mogła lepiej pełnić w przeszłości funkcje obronne.

A

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

B

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Ćwiczenie 5

Oceń, czy poniższe stwierdzenia są prawdziwe czy fałszywe.

Stwierdzenie	Prawda	Fałsz
Wsie skupione mogą przekształcić się we wsie rozproszone.	☐	☐
Wsie rozproszone powstają na terenach, gdzie występują fizjograficzne bariery dla osadnictwa.	☐	☐
Wieś kupowa jest inną nazwą okolicy.	☐	☐
W Stanach Zjednoczonych i Europie systematycznie zmniejsza się udział wsi rozproszonych.	☐	☐
Wsie skupione występują często w rejonach hodowli bydła.	☐	☐

Ćwiczenie 6

Połącz w pary odpowiednie typy wsi z ich opisami.

szeregówka

charakteryzuje się luźną zabudową po jednej stronie drogi, najczęściej po drugiej stronie drogi występuje pas pól

łańcuchówka

występowanie naprzemiennie po jednej i po drugiej stronie drogi gospodarstw

rzędówka

ulice tworzą nieregularną sieć dróg, przy których usytuowana jest zabudowa

wielodrożnica

występuje regularna sieć dróg, przy której występuje regularna zabudowa

Ćwiczenie 7

Wyjaśnij, dlaczego obecnie rzadko występują wsie typu okolnica i owalnica. Zastanów się, co jest tego przyczyną.

Ćwiczenie 8

Wyjaśnij, co jest główną przyczyną zanikania określonych typów fizjonomicznych wsi skupionej i wzrostu ich rozproszenia.

Dla nauczyciela

SCENARIUSZ LEKCJI

Imię i nazwisko autorki: Magdalena Fuhrmann

Przedmiot: geografia

Temat zajęć: Zróżnicowanie przestrzenne typów wsi

Grupa docelowa: III etap edukacyjny, liceum/technikum, zakres podstawowy, klasa II

Podstawa programowa

VIII. Przemiany struktur demograficznych i społecznych oraz procesy osadnicze: rozmieszczenie i liczba ludności, przemiany demograficzne, migracje, zróżnicowanie narodowościowe, etniczne i religijne, kręgi kulturowe, sieć osadnicza, procesy urbanizacji, rozwój obszarów wiejskich.

Uczeń:

14) identyfikuje główne czynniki rozwoju obszarów wiejskich na świecie oraz wyjaśnia przyczyny depopulacji niektórych wsi w Polsce;

15) korzysta z map cyfrowych dostępnych w internecie w analizie sieci osadniczej wybranych regionów świata.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii,
- kompetencje cyfrowe,
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się.

Cele operacyjne

Uczeń:

- charakteryzuje poszczególne typy wsi,
- omawia czynniki wpływające na zróżnicowanie przestrzenne typów wsi,
- rozpoznaje główne układy przestrzenne wsi.

Strategie nauczania: asocjacyjna

Metody nauczania: blended learning, IBSE

Forma zajęć: praca indywidualna, praca w grupach, praca całego zespołu klasowego

Środki dydaktyczne: e-materiał, komputer, projektor multimedialny

Materiały pomocnicze

Szymańska D., *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013

PRZEBIEG LEKCJI

Faza wprowadzająca

- Wprowadzenie do tematyki zajęć – pogadanka na temat zróżnicowania przestrzennego typów wsi. Nauczyciel może wykorzystać tekst wprowadzenia do e-materiału i zaproponować krótką dyskusję na temat różnorodności przestrzeni wiejskiej oraz zróżnicowania przestrzennego wsi.
- Przedstawienie celów lekcji.

Faza realizacyjna

- Uczniowie indywidualnie zapoznają się z częścią „Przeczytaj” e-materiału, następnie w grupach przygotowują mapy myśli lub plakaty dotyczące czynników wpływających na zróżnicowanie przestrzenne typów wsi. Po upływie ustalonego przez nauczyciela czasu uczniowie prezentują rezultaty pracy. Nauczyciel prosi, aby w trakcie prezentacji uczniowie charakteryzowali poszczególne typy wsi.
- W następnej części lekcji nauczyciel, korzystając z grafiki interaktywnej, prezentuje schematy przedstawiające typy przestrzenne wsi – zakrywa ich podpisy, zadaniem uczniów jest rozpoznanie układów przestrzennych wsi i nazwanie ich.
- Następnie uczniowie w grupach wykonują polecenia zawarte w tej części e-materiału: „Odszukaj na mapie topograficznej lub na ortofotomapie (np. Google Maps lub Geoportal) wsie o układach przestrzennych prezentowanych w grafice interaktywnej” oraz „Określ układy przestrzenne wsi w swoim regionie. Uzyskaj informacje o historii rozwoju przestrzennego tych wsi”. Liderzy grup przedstawiają rezultaty pracy, nauczyciel czuwa nad poprawnością wykonania zadania.

Faza podsumowująca

- Wykonanie wskazanych przez nauczyciela ćwiczeń z sekcji „Sprawdź się”.
- Przypomnienie celów lekcji.
- Podsumowanie wiedzy zaprezentowanej na lekcji.
- Utrwalenie najważniejszych treści, szczególnie tych, które sprawiały uczniom największe problemy podczas zajęć.
- Ocena pracy uczniów podczas zajęć.

Praca domowa

- Korzystając z aplikacji Google Maps i dostępnych źródeł, sporządź schematy przedstawiające układy przestrzenne trzech wybranych wsi z Twojego regionu.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania danego multimedium

Grafika interaktywna może zostać wykorzystana podczas zajęć dotyczących osadnictwa wiejskiego w Polsce (zakres podstawowy: XV. 6).